

Fehérgalléros bűnözés, elitbűnözés, menedzserdeviancia

A világméretűvé terebélyesedett globalizációval egyidejűleg egyre gyakrabban kerülnek szóba a vállalatok működésének káros következményei. A multinacionális cégeket, azok különböző szintű vezetőit gyakran éri olyan kritika, hogy üzleti tevékenységük során nem fordítanak kellő figyelmet a nemkívánatos mellékhatásokra. E szervezetek élén ma már ritka a hagyományos értelemben vett egyszemélyes vezetés, a kockázatok menedzselése részét képezi a felsővezetői stáb munkatevékenységének. A szervezeti működés specialitása eredményeként azonban a kedvezőtlen mellékhatások előrebecslése csakúgy, mint a hatásos megelőzés és kockázatkezelés gyakran az egyéb feladatok (mint pl. a hatékony működés, profittermelés, részben az előbbi célok eléréséhez a munkabérek és általában a termelési költségek alacsony szinten tartása) mögé szorulnak.

A következőkben kíséreljünk meg e rendszer megértéséhez fogódzókhoz jutni. Ehhez szükségesnek látszik egy alapos kitérőt tenni, már most előrebo csátva, hogy az alábbiakban gyakran előkerülő „fehérgalléros” jelző, témánk szempontjából különösen részint idejétmúlt, részint eleve csak hiányosan foglalja magába azokat a személyeket, akik a szervezeti elitek előzőekben említett tagjai. A probléma, különösen a döntési folyamat kifejtése pedig eleve megkérdőjelezi, hogy ebben kikkel állunk valójában szemben: normális, (negatív módon) deviáns vagy bűnelkövető emberekkel-e.

I. TÖRTÉNELMI VISSZAPILLANTÁS

Benson és Simpson kutatásaiból tudjuk,^[1] hogy amit ma fehérgalléros bűnözésnek hívunk, annak megfelelője már az időszámítás előtti 4. században sem volt ismeretlen. Arisztotelész arról tudósít, hogy az úttörők és más hivatalnokok ellopták az embereknek a közösségi feladatok megvalósítása céljából kifizetett pénzeit, s mivel az ilyesmi az athéni alkotmány értelmében bűncselekmény volt, a bűnösöknek a megszerzett pénzmennyiség tízszeresét is be kellett fizetniük a közös kasszába. A Biblia és más vallási könyvek szintén tiltották a közpénz magáncélra történő elvonását. S bár ezt nem definiálták bűncselekményként, azonban morális rossznak bélyegezték.

[1] Benson – Simpson, 2009, 3–5.

Néhány évszázadot átugorva a késői középkorban az angol szokásjogi gyűjteményekben találhatunk az üzleti tevékenységgel összefüggésben olyan előírásokat, amelyek betartásával megelőzhető – elsősorban az élelmiszerszállítás körében – a túlzottan magas árak kialakulása és a kívánatosnál nagyobb haszonszerzés. A lovagok és különböző hivatalnokok sikkasztásairól ugyancsak rendelkezésre állnak információk.^[2] A 19. század közepe és a nagy gazdasági világválság közötti időszak Angliájának a gazdasági életbeli moralitásáról ír és pénzügyi csalásainak állít tükröt George Robb.^[3] A későbbiekben fehérgalléros bűnözésnek nevezett bűncselekménykörnek ebben az időben ágyazott meg a század közepére elért angliai ipari fejlettség. Ennek szintje azt eredményezte, hogy a brit kereskedelemről származó haszon meghaladta Franciaország és Németország együttes bevételét. Az angol kereskedelmi szervezetek a kiterjedt gyarmatbirodalom keretein belül gyakorlatilag kizárólagos szerephez jutottak, legfeljebb egymásnak állítottak konkurenciát. A bűnözésnek e formája pedig a vállalatvezetőket további vagyoni gyarapodáshoz segítette hozzá. Strukturális és ideológiai tényezők sora biztosította azt, hogy megfelelő legyen a légkör a vállalatok által elkövetett csalások elkövetéséhez.^[4] Elemzések szerint ez a „szokás”, különösen nehéz időkben súlyos anyagi veszteséget okozott a brit költségvetésben. Így az 1866-os szigetországi pénzügyi válságot követően a parlament is behatóan foglalkozott az üggyel, s arra lett figyelmes, hogy a biztosítási szervezetek különösen nagy haszonnal dolgoztak – az állam, és gyakran ezres nagyságrendben részvényeseik kárára.

Már jelenkorunkhoz közelítünk, amikor Edward A. Ross idézzük, aki a 20. század elején hívja fel a figyelmet arra, miszerint a nagy hatalommal rendelkező üzletemberek és beosztottaik úgy manipulálják a hatókörükben tartott kereskedelmet, hogy ennek következményeként meg nem engedhető profitot érnek el. Eközben arra is rámutat, hogy az egyén morális érzéketlensége, kapzsisága folytán munkások és fogyasztók halhatnak meg.^[5] Ebből következik, hogy a fehérgalléros bűnözés tartalmi jellemzői már jóval e fogalom felbukkanása előtt megjelentek a szakirodalomban. Az is régóta ismert: ennek a bűncselekménykörnek fontos ismérve, hogy olyan személyek is elkövetővé válnak, akik egyéb esetekben törvénytisztelők, következésképpen más formában nem kerülnek összeütközésbe az igazságszolgáltatással. Legfőbb okként pedig a hatalom élvezete jelölhető meg, és nem valamiféle kétségbeesés vagy pszichés abnormalitás. Ross hangsúlyozza: az általa „kriminaloidnak” nevezett személyek a profithajszolás során morálisan ugyan érzéketlenek, ám nem örültek.^[6]

[2] Ld. erről bővebben Pike, 1873.; Kurt – Kapp, 1950.; Geis, 1988, 7–32.; Friedman, 1980, 45–49. Idézi: Benson – Simpson, 2009, 3–4.

[3] Robb, 2009, 85–89.

[4] Erről részletesen ld. uo. 86–88.

[5] Ross, 1977, 29–37. Idézi: Benson – Simpson, 2009, 4–5.

[6] Idézi: Benson – Simpson, 2009, 5.

II. A FEHÉRGALLÉROS BŰNÖZÉS FOGALMA

A témakörrel foglalkozók egybehangzóan Edwin H. Sutherland kriminológust tartják a fehérgalléros bűnözés fogalmi atyjának. A szerző e tárgykört érintő kiterjedt munkássága során több definíciót is kreált. Ezek közül a leggyakrabban idézett a következő: „az olyan bűncselekmény, ami tekintélyes és magas társadalmi státuszú személy foglalkozásával szerves egységet alkot”.^[7] Ezt később, az *Encyclopedia of Criminology* című gyűjteményes kötetben^[8] azzal egészítette ki, hogy az előbb körülírt jellemvonásokkal felruházott egyén azért sért meg valamely jogszabályt, hogy ezzel befolyásolja szervezeti tevékenységét. Minden alkalommal nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a fehérgalléros bűnelkövető az elkövetett bűncselekmény fajtáját tekintve elkülönül mind saját osztálya egyéb bűncselekményeitől, mind a társadalmi rétegződésben alul helyet foglalók tipikus bűnmegvalósításaitól. Ugyanígy visszatérően rámutat arra is, hogy a nem magas szociális státuszba tartozó egyéneknek nincs módjuk a fehérgallérosok által e speciális jellemvonásuk folyományaként elkövethető bűncselekmények megvalósítására. Nem elégséges a magas szociális (társadalmi) státusz, kell ehhez még az elismertség, azaz a respekt is. És végül: fontos adalék, hogy az 1939. december 17-i philadelphiai kongresszusra készült anyag a következő mondattal kezdődik: „*This paper is concerned with crime in relation to business.*” Azonnal meg is indokolja, hogy miért: a közgazdászok jól képzettek az üzleti módszerekben, azonban nem ismerik eléggé az üzleti tevékenység és a bűnözés közötti összefüggéseket, és fordítva: számos szociológus jól tájékozott a bűnözés terén, ám ennek az üzleti élettel való kapcsolatát illetően már nem annyira.^[9] Sutherland imént idézett dolgozatából azonban az is kiviláglik: őt elsősorban – ha ugyan nem kizárólag – az üzleti életben előforduló szándékos károkozások érdekelték.

Sutherland nézeteinek ismertetése kapcsán meg kell említenünk, hogy – különösen az első időszakban – főként jogászai körökből heves ellenzőkre is talált. Ebben az is szerepet játszott, hogy a polgári jogban ekkor már általánosan elterjedt volt azoknak a cselekményeknek a jogellenessé tétele, amelyek megvalósítóit Sutherland e bűnelkövetők közé sorolta be.^[10] Tappan például azért bírálta Sutherlandet, mert az szerinte^[11] túlságosan általános definíciót adott, hiszen eszerint mind az elkövetői, mind az áldozati kör nagyon heterogén, nemkülönben a cselekmények széles választéka. Az áldozatok között például egyaránt szerepelnek alkalmazottak, fogyasztók, más üzleti körök.

[7] „... as a crime committed by a person of respectability and high social status in the course of his occupation”. (Sutherland, 1983. Idézi: Benson – Simpson, 2009, 5.)

[8] Branham – Kutash, 1949, 514.

[9] Sutherland, 2001(b), 4.

[10] Emiatt is írt Sutherland provokatív címmel és tartalommal tanulmányt arról, hogy akkor valójában bűnözés-e a fehérgalléros bűnözés. (Sutherland, 2001(a), 12-20.)

[11] Tappan, 1947, 96-102. Idézi: Pearce – Tombs, 1998, 104.

Az azóta eltelt évtizedek során számos kutatást végeztek. Ezek jórészt abba az irányba terelték a szakemberek figyelmét, hogy azt munkálják ki: hogyan, milyen körülmények között végzett üzleti tevékenység az, ami kriminalizálandó.^[12] Az idők folyamán a kutatók azt is megfigyelték, hogy a most tárgyalt bűncselekménycsoport elkövetőinek megoszlása nem, faj, etnikum és státusz szerint eltérő.^[13]

Edelhertz a fehérgalléros bűnözésnek négy fő típusát határozza meg,^[14] amelyek a következők: 1. Egyetlen személy által ad hoc elkövetett, üzleti tevékenységével össze nem függő bűncselekmények (pl. adócsalás, kreditkártyával elkövetett csalás). 2. Bizalommal visszaélés, amelynek során valaki a belső (bennfentes) kereskedelembe, a kormány vagy más jogi személy kárára, a vele szemben táplált bizalommal, lojalitással visszaélve követ el bűncselekményeket (pl. sikkasztás, kereskedelmi csalás, kenőpénz elfogadása). 3. Üzleti bűncselekmények, amelyek az egyén üzleti tevékenységével szoros összefüggésben követtetnek el (pl. bizalommal visszaélés, élelmezési és gyógyszerek ellenőrzésével való visszaélés). 4. A fehérgalléros bűnözés mint üzletszerű tevékenység, azaz amikor ez áll az üzleti aktivitás centrumában (pl. szélhámosság a pénzügyi vagy lakásfelújítási tevékenység során).

Amint látható, ez az évtizedeken át irányadónak tekintett osztályozás több ponton átlépi a Sutherland által adott definíciót, s emiatt számos kritika érte. Legélesebben Braithwaite fogalmazott, aki szerint Edelhertz annyira fellazította az eredeti fogalomba bevonható egyének körét, hogy ezzel a fehérgallérosok közé beemelte a kékgallérosokat is.^[15]

A kritika alapos, mert gyakran használatos a két bűnözési és bűnelkövetői szerep „színes” megjelenítése. Az egyiket fehér-, a másikat kékgalléros bűnözésnek, bűnelkövetőnek szokás hívni. Benson és Simpson^[16] a társadalmi munkamegosztásban betöltött szerepük szerint viszonylag egyszerűen tesz különbséget. Fehérgalléros az a személy, akinek hivatásszerű (professzionális) tevékenysége valamilyen módon összekapcsolódik speciális pénzmozgatással. A kékgallérosok ezzel szemben – az autószerelőtől az orvosig – hivatásszerűen alaptevékenységként szolgáltatásokat nyújtanak.

Nem ritka az sem, hogy a fehérgalléros és a szervezeti bűnözést egyfajta bűnözési formaként, egy nagyobb halmaznak két egyenrangú, számos ponton találkozó, ám tartalmilag nem teljesen azonos fogalmaként kezelik.^[17] Henry N. Pontell és Gilbert Geis szerkesztői előszavában arra is felhívja a figyelmet, hogy

[12] Cullen, 2006. Idézi: Benson – Simpson, 2009, 7.

[13] Erre részletesen ld. Daly, 1989, 769–794., továbbá Catalyst, 2006. Idézi: Benson – Simpson, 2009, 8–9 Újabban ld. <http://www.catalyst.org/knowledge/2011-catalyst-census-fortune-500-women-executive-officers-and-top-earners>. Idézi: Benson – Simpson, 2009, 8–9.

[14] Edelhertz, 1970, 19–20. Idézi: Benson – Simpson, 2009, 10–11.

[15] Braithwaite, 1985, 1–25. Idézi: Benson – Simpson, 2009, 13.

[16] Benson – Simpson, 2009, 1–2.

[17] Így például Henry N. Pontell és Gilbert Geis, akik sokszerzős, hatalmas terjedelmű kézikönyvüknek is ezt a címet adták. (Pontell – Geis, 2007.)

a hagyományos bűnügyi kutatások mindmáig megrekednek a rég megszokott bűncselekmények (mint az ún. street-crime gyilkosságok, a rablások, a kábító-szer-kereskedelem és a feministák előretörése óta a nemi és a családon belüli erőszak) vizsgálatánál. Ennek legfőbb okát abban látják, hogy a fehérgalléros bűncselekményekhez, az előbb említettekhez képest sokkal nehezebb hozzáférfni, nem lehet számítani a kormányzati és a vizsgált szervezetek támogatására és releváns információk kinyerése is nagyon nehéz.^[18] Ugyanakkor a most középpontba állított bűncselekmények spektruma nagyon széles, kezdve a korrupciótól a családon, a pénzügyi bűncselekményeken, a légszennyezésen, a szervezeti döntéshozatalok során keletkező hibákon, a computer-bűnözésen, az egészségügyben elkövetett csalásokon át egészen az állami szervezetek bűnözéséig.^[19]

Mindazonáltal a lehetséges elkövetői körök tipizálása nem haszontalan, hiszen így könnyebb pontosan körbeírni azt a csoportot, amelyik jelen munka középpontjában áll. Hiszen a végső következtetés egyértelmű: azok a magas státuszú személyek, akik nagy vállalatok élén állva és a definíció szerint a bizalommal visszaélve követnek el bűncselekményt, személyüknél fogva is (és nem csak tetteik megítélése alapján) veszélyesebbek a társadalomra, mint azok, akik ezekkel a „privilegizált” jellemzőkkel nem rendelkeznek. És egyet kell értenünk azzal a megállapítással, hogy ezek a köztisztviseltekben álló, nagy respekttal rendelkező személyek épp azért jelentenek nagy veszélyt a társadalomra, mert gyakran nap mint nap úgy követnek el súlyos bűncselekményeket, hogy azokat soha nem követi bűnhődés.^[20]

Mint már eddig is láthattuk: a szakirodalomban többen tettek kísérletet a fogalom pontosítására. Ezek többnyire az elkövetési magatartás és a sértetti viszony precizizozását jelentették. Ebből a megközelítésből indokolt ide idézni Hazel Croall még 1989-ben megfogalmazott definícióját.^[21] Eszerint a fehérgalléros bűnözés olyan, az egészség, a biztonság és a gazdasági érdekek ellen irányuló tett, amelyik a fogyasztók érdekeit sérti, s amelyik a kereskedelmi üzletelés körében fordul elő. Az áldozatok köre diffúz, gyakran nem vagy csak nehezen határolható be. Noha az illegális tevékenység profitja összességében jelentős, az egyes áldozatokat érő kár gyakran elenyésző.

Ezek az erőfeszítések azonban nem oldanak fel egy alapvető dilemmát, ami különösen a bűnüldöző szervek tevékenysége során merül fel kérdésként. Ez pedig a következő: Valójában mi különbözteti meg a fehérgalléros bűncselekményt elkövető személyt a többi, ún. közönséges bűnelkövetőtől? Miben áll a mássága – ha egyáltalán beszélhetünk ilyesmiről? Anne Alvesalo szerint^[22]

[18] Shover - Wright, 2001, Preface xii.

[19] Uo. Preface xv.

[20] Így: Benson - Simpson, 2009, 16-17.

[21] Ezt idézi az eredeti 1989-es publikációjában. (Croall, 1989, 157-174. Reprint in: Shover - Wright, 2001, 257-258.)

[22] Alvesalo, 2009, 227.

a hagyományos bűncselekmények kiindulási pontja az, hogy már maga az aktivitás is tiltott, a fehérgalléros bűncselekményeknél viszont a tett egy alapvetően ösztönzött, kívánatos aktivitáshoz kapcsolódik. Az üzleti tevékenység szabályozása kívül esik a büntetőjogon, annak csak bizonyos fajtája tartozik tilalma alá. Emiatt jellemző e bűncselekményekre, hogy a büntetőjogi rosszsallást valamely más jogi előírás megszegése indukálja. Ez is oka annak, hogy a rendőrség maga ritkán fed fel e körbe tartozó bűncselekményt és hozzá tartozó elkövetőt. Általában más jogsértések miatt, gyakran a tényleges elkövetés után évekkel kezdeményezik más hatóságok a büntetőeljárás megindítását.

Ehelyütt szükséges utalni arra, hogy bár a fehérgalléros bűnözés alapvetően kriminológiai fogalom, azonban komplexitása azt feltételezi, hogy e témakör eredményes művelése lehetetlen olyan más tudományágakban való jártasság nélkül, mint a filozófia, a közgazdaságtan, a politikatudomány, a pszichológia, a szociológia, a jog, a menedzseri és a kommunikációs szakismeretek.^[23]

III. FEHÉRGALLÉROS BŰNÖZÉS MINT ELITDEVIANCIA

A fehérgalléros bűnözés elemzése alapvetően három témakör köré csoportosítható.^[24] Először figyelemre méltó erőfeszítések irányulnak a fehérgalléros bűnözés jelentésének értelmezésére, tekintettel a jelen társadalom körülményeire. Másodszor nagy figyelem irányul a fehérgalléros bűnözés különféle tipológiáinak fejlődése irányában. Harmadszor nagy nyomatékkal kerülnek szóba a fehérgalléros bűnözés természetével, terjedelmével és hatásaival kapcsolatos felmérések.

Ugyancsak kiemelt figyelmet fordítanak a témakört tárgyaló művek a fehérgalléros bűnözés olyan kérdéseire, mint hogy milyen büntetőpolitikai, üzleti/szervezetpolitikai és szociális struktúra-politikai eszközökkel lehet a jelenséget befolyásolni.^[25]

A fehérgalléros bűnözést az USA szakemberei gyakran az elit devianciája kifejezéssel helyettesítik.^[26] Mit is jelent ez? John F. Wozniak szerint lényegében nem mást, mint hogy az elkövetők a társadalom legfelső szintjén helyet foglaló gazdasági és politikai intézmények főszereplői. Ennek értelmében az állapítható meg, hogy egyes politikusok és üzletemberek tevékenysége illegális, és a deviancia e formája egyúttal kárt okoz másoknak. Az elit devianciájának legkülönbözőbb formái óriási számban fordulnak elő akár politikai, akár szervezeti bűncselekmények, vagy ezek kombinációi formájában. Csak néhány példa az ide sorolható bűncselekmények tömkelege közül: árkartellezés, megtévesztő hirdetés, csalás, nem biztonságos termék forgalomba hozatala, élelmiszertermégek,

[23] Így Friedrichs, 2007, 163.

[24] Wozniak, 2001, 456. Idézi: Wozniak, 2009, 190.

[25] Wozniak, 2001, 469.

[26] Simon, 2012.

veszélyes munkakörülmények melletti munkavégzés, környezetszennyezés és politikai bűncselekmények sora, mint pl. a katonai termékek és szolgáltatások körét érintő vesztegetés, közpénzek illegális felhasználása, adózással összefüggő vesztegetés, olyan hivatalnokok megvesztegetése, akik a kereskedelmi tevékenységeket befolyásolják, választási csalás, továbbá az erőszak hazai és nemzetközi formái.^[27]

Fontos jellemzője valamennyi, a fehérgalléros bűnözés körébe tartozó bűncselekmény természetének, hogy az elkövető célja elérése érdekében mindig megtévesztő magatartást tanúsít, a megtévesztés módszerét alkalmazza.^[28] Ennek a csalás egy nagyon eklatáns példája. Ez a megállapítás mind a természetes, mind a jogi személy képében megjelenő áldozat esetében érvényes. Egyre inkább elterjedő változata, amikor a különféle szervezetek kormányzati külsőséget magukra öltve követik el az ilyen tetteket.

Megtévesztésről akkor beszélünk, ha valamely természetes vagy jogi személy (a megtévesztő) valamilyen módon eléri, hogy valamely más természetes vagy jogi személy (a megtévesztett) a reális valóságot nem annak tényleges realitásában észleli. A fehérgalléros bűnözés gyakorlatában ennek három formája ismeretes: a valóság megszipítése, utánzása és elrejtése.^[29] E legutóbbi forma gyökeresen eltér az első kettőtől, mert ebben az esetben az elkövető általában el akarja tussolni illegális ténykedését a nyilvánosság elől. Álcázásul azt a megoldást választja, mintha tevékenysége a köz számára hasznos volna, noha a valóságban ez a haszon csak az övé, aktivitásával mindenki másnak (nemritkán még a munkavégzés alacsonyabb fokán foglalkoztatott saját beosztottjainak is) kárt okoz. A működés zárt ajtók és kapuk mögött folyik, és sokszor még a munkavégzőknek sincs fogalmuk arról, hogy amit tesznek, az életüket, egészségüket veszélyezteti.^[30]

Bár az előzőekben felsorolt ismérvek azt sugallják, mintha a megtévesztés kizárólag szándékos magatartással volna megvalósítható, ezért itt jelzem: noha a többség esetében ez a mód bizonyítható, de legalábbis valószínűsíthető, azonban nem csekély azon esetek száma sem, amikor ez a tényközlés vagy vélelem nem állja meg a helyét. A globalizált világban különösen gyakran nehezen választható külön a kettő egymástól, ennél csak az egyik vagy másik elkövetési mód bizonyíthatósága okoz olykor nagyobb fejtörést.

Egy következő jellegzetessége a fehérgalléros bűnözésnek, hogy az elkövetők hozzáférése legális azokhoz az eszközökhöz és módszerekhez, amik felhasználásával a sérelmet előidézik. Tevékenységük beleilleszkedik a normális és elvárható aktivitásukba, amelynek a körülményei olyanok, hogy lehetővé teszik számukra a bűnelkövetés most tárgyalt formáit. A fehérgalléros bűnelkövetők foglalkozási pozíciójukat használják fel arra, hogy illegális

[27] Wozniak, 2009, 195.

[28] Benson - Simpson, 2009, 203.

[29] Uo. 205.

[30] Uo. 207.

tevékenységüket legitimálják.^[31] Épp ez teszi nehezzé, hogy e bűncselekmények elkövetését megfelelő, korai fázisában feltárják, vagy éppenséggel azokat megelőzzék. Működésük egészében illeszkedik az adott intézmény számára jóváhagyott termelési és gazdálkodási rendbe, tehát „kívülről” nézve minden rendben lévőnek látszik. Ellentétben a bűncselekmények, különösen az erőszakos vagy közterületi bűnesetek többségével, itt a rendszer egy előre meghatározott, törvényeken alapuló jogi környezetben működik.

IV. NAGYVÁLLALATI BŰNÖZÉS VS. MENEDZSERDEVIANCIA

Mindazok számára, akik meg szeretnék érteni a fehérgalléros bűnözés lényegét, érdemes felhívni a figyelmet a természetes és a jogi személy közötti alapvető eltérésre. Ezt Donald Cressey úgy érzékelteti, hogy mi az, amit az egyik, és mi az, amit a másik megtehet, illetve nem tehet meg. A vállalatok jogi szabályokkal körülbástyázva egymást eladhatják, megvehetik, míg ez természetes személy esetében tiltott. Ezen túlmenően a vállalatok helyzete alapvetően különbözik a természetes személyétől: egy vállalat egy éven belül gyermekből felnőtté, sőt óriássá válhat, kettőből egygé egyesülhet, míg ugyanez természetes személy esetében kizárt.

Más kérdés, hogy olykor épp a jogi szabályozás dzsungele teremti meg a lehetőséget a jogsértésre. Peter Cleary Yeager arra hívja fel a figyelmet, hogy a mamutméretű és működését illetően multinacionálisnak tekinthető vállalkozási szervezetek a jogszabályok tömegét sértik meg egyszerűen arra visszavezethetően, hogy az ilyen cégek alkalmazottak százait, sőt ezreit alkalmazzák, amelyekre a jogi előírások tucatjai vonatkoznak. Minél nagyobb egy vállalat, annál nehezebb a nemzetközi kommunikáció és ellenőrzés, ami önmagában növeli mind a hajlandóságot, mind a lehetőséget a jogsértések számára. Az olyan nagyvállalat, amelyik jogsértés nélkül működik, éppoly ritka, mint a bűncselekménymentes város. De az sem kizárt, hogy a nagyobb szervezetek azért sértenek több jogszabályt, mert nagyobb üzleti forgalmat bonyolítanak le, ami önmagában hordozza a lehetséges jogsértéseket. Mindehhez társul a másutt is tárgyalt üzleti racionalitás, azaz az elsődleges cél a profit biztosítása. Ezt jelzi az a megfigyelés, hogy a magasabb profitot elérő cégek gyakrabban sértenek jogszabályt, mint alacsonyabb profitabilitással ténykedő társaik.^[32] Ehhez társul az a megfigyelés is, hogy a gazdasági és a politikai feltételek nagyobb hatással vannak a nagyvállalatok jogkövetési hajlandóságára, mint a saját üzleti eredményességük. Amikor döntéseket hoznak, egyrészt számításba veszik nemcsak saját vállalkozásuk aktuális helyzetét, hanem azt is, hogy az hol helyezkedik el

[31] Uo. 207-208.

[32] Yeager, 2007, 25-49. (27-29.)

a globális üzleti térben. Az ebből levont következtetések során értékelik a különféle kockázati tényezők súlyát, ide értve azt is, hogy a jogsértéseknek milyen politikai következményei lehetnek. Másrészt e döntési mechanizmusban szerepet játszik a cég érték- és etikai rendszere, szervezeti kultúrája. Ez befolyásolhatja, hogy miként vélekednek egy jogsértésről, mi előbbre való: a szociális, egzisztenciális vagy az üzleti következmények.^[33]

További különbségnek tekinthető, hogy a vállalat kevesebb, mint egy személy. Az előbbi képtelen a tanulásra, nem képes sem döntéshozatalra, sem a bűnösség vagy az ártatlanság érzésére. A rémálmok körébe tartoznak azok a fáradozások, amikor egyesek a szervezetek részére akarnak etikai kódexeket gyártani.^[34] Épp ezért – miként ezt Cressey már több mint fél évszázaddal ezelőtt kimutatta^[35] – a szervezeti bűnözés oksági modellje nem lehet azonos azzal, amit a természetes személyek esetében a kriminológusok kidolgoztak.

A fehérgalléros bűnözés definíciós vitája azzal a hozadékkal mindenképpen járt, hogy elvezetett a különféle alcsoportok kialakulásához. Frank Pearce és Steve Tombs szerint ennek köszönhető, hogy definiálhatóvá váltak az üzleti, a kereskedelmi, a vállalati és a hatalom által, továbbá a gazdasági és a foglalkozás körében elkövetett bűncselekmények csoportjai.^[36] Nagy Zoltán András pedig újabb területen: a számítógépes bűnözés körében látja alkalmazhatónak a fehérgalléros bűnözés fogalomrendszerét.^[37] Azt mindenesetre érdemes megemlíteni, hogy számos politikus előszeretettel tekinti a szervezett bűnözés részének mind a maffiabűnözést, mind a fehérgalléros bűnözést, utóbbi kettőt pedig egymás szinonimájának^[38] – ami legfeljebb a bulvármédiában hangozhat jól –, szakmai szempontból azonban téves fogalomhasználat. Számomra a magyar nyelvű szakirodalomból Korinek László érvelése fogadható el.^[39]

[33] Uo. 29–31., továbbá az ott idézett forrásmunkák.

[34] Cressey, 2001, 175–194.

[35] Cressey, 1960, 179.

[36] Vö. Pearce – Tombs, 1998, 105. és az ott idézett forrásirodalom, ami kiterjed a viták részletes elemzésére is.

[37] A fehérgalléros bűnözés elnevezést – helyesen – három kategória, úgymint gazdasági, szervezeti és foglalkozási bűnözés bizonyos formáival összefüggésben is használhatónak tartja. (Nagy, 2001.)

[38] Így: „Maffiatípusú” vagy „fehérgalléros” bűnözés? Szorul a hurok. Magyar Nemzet Online (Forrás: MTI) 2012. május 22. A megjelölt forrás Hankiss Ágnes EP képviselő szóhasználatát idézi. Nem üdítőbb a nyilatkozó saját honlapján közzétett szöveg sem, mert ott viszont a szervezett bűnözés részének tartja mind a maffia-jellegű, mind a fehérgalléros bűnözést. (Hankiss, 2012.) Itt a következő olvasható: „...a nemzetközi szervezett bűnözés különböző formái, úgymint a maffiatípusú vagy a »fehér-galléros« bűnözés és pénzmosás elleni küzdelem...”. Cecilia Malmström, az EU belügyekért felelős biztosa ugyanakkor precízen definiál, kijelentve, hogy „...a magas szintű korrupció – fehérgalléros bűnözés – hasonlóképpen a drogkereskedelemhez, prostitúcióhoz és embercsempészethez...”. (Heti Világgazdaság Online, 2011. június 6. Elérhető: http://hvg.hu/vilag/20110606_europai_korrupcio.)

[39] Korinek, 2010. A fehérgalléros bűnözés definíciójával kapcsolatban ld. 307–313.; a szervezeti fogalmáról ld. 335–338.

E rész összefoglalásaként David O. Friedrichs véleményét idézem, aki szerint a fehérgalléros bűncselekménynek két formáját szokás megkülönböztetni. Ezek egyikét nevezhetjük klasszikus formának, s ide sorolódnak a szervezeti és a foglalkozási bűncselekmények. Ezekre az a jellemző, hogy territóriálisan lokálisak, helyi vagy államhatárokon belül valósulnak meg. Ezek hálózati rendszere bővült ki a századfordulón, mert egyre több multi- vagy transznacionális szervezet kapcsolódott be a helyi szervezetekbe.

A kormányzati bűnözés számos rokon vonást mutatva kapcsolódik mind az ún. klasszikus formával, mind a multi- és transznacionális elkövetésekkel. A politikai indíttatású fehérgalléros bűncselekményekben jellemzően nemzeti vonások dominálnak. A high-tech (főként számítógép) bevetésével működő ún. technocrime bűncselekmény-csoport viszont éppúgy jellemzően globális szintéren arat babérokat, mint a nagy pénzügyi szervezetek, pénzintézetek közreműködésével megvalósuló pénzügyi bűncselekmények. Ugyanilyen jellemzők figyelhetők meg az államapparátus által, az állam és szervezetek közötti bűnös együttműködésekben.^[40]

Az előbbi ismertetésből két szempontra hívom fel különösen a figyelmet. Az egyik: a többségi vélemény szerint a fehérgalléros bűnözés elkövetőinek tettei többnyire (sőt egyeseknél kizárólag) a szándékosan elkövetett vagyon elleni bűncselekmények megvalósítására irányulnak.^[41] A másik: számosan evidenciaszinten, ráadásul szinonimaként kezelik a szervezeti és a szervezett bűnözést, mindezek során nem ritkán egybemosva általánosságban a hatalom és az állam hatalmának fogalmát. Ezek halmazelméleti szempontból ma már mindenképp hibás megközelítéseknek tekintendők.

V. A FOGALOM KIBŐVÜLÉSE ÉS ÁTALAKULÁSA

A még Sutherland által több mint hét évtizeddel ezelőtt bevezetett fogalom szerinti fehérgalléros bűnözés^[42] tárgykörét csaknem fél évszázad múltával William J. Chambliss az állam által szervezett bűnözés (*state-organised crime*) fogalmával egészítette ki.^[43] Ez utóbbi szemléletre pedig erősen rímelték a magukat radikálisnak, újnak, neo-marxistának vagy éppenséggel kritikainak nevező kriminológusok ténykedései.

Chambliss – miként erre Matthews és Kauzlarich rámutat^[44] – nem egyszerűen kiterjesztette a korábbi „fehérgalléros bűnözés” fogalomkörét, így az elkövetőket is, hanem a szervezetek legnagyobb hatalommal bíró egységét, az államot vetette alá

[40] Friedrichs, 2007, 165.

[41] Lényegében erre helyezi a hangsúlyt például az Adler-Müller-Laufer könyv, de ugyanerre a szoros és tipikus kapcsolatra utal Tóth Mihály is. Vö. Adler - Mueller - Laufer, 2000, 419., továbbá Tóth Mihály, 2006, 402-406.

[42] Sutherland, 1940, 1-12.

[43] Chambliss, 1989, 183-208. Idézi: Friedrichs - Schwartz, 2007, 3.

[44] Matthews - Kauzlarich, 2007, 43-44.

alapos vizsgálatnak. Ennek hatására az erőszakkal foglalkozó kriminológusok a legerősebb, gyakorlatilag monopolizált erőszakszervezettel rendelkező államot és annak intézményeit (pl. rendőrség, katonaság) is elkezdték tanulmányozni. Erre annál inkább szükség van, mert az állam az ellene irányuló erőszakot tekintve kriminális cselekménynek, az általa elkövetett erőszakot csak a legkritikábban és nagyon szűk körben veszi górcső alá, holott az állami erőszak nemcsak egy állam határain belül, hanem azon kívül is megvalósulhat. Ennek az állításnak az alátámasztására példaként szolgálhatnak a 20. század rémtettei: a nácik vagy a szovjetek által haláltáborokban meggyilkolt milliók, az örmény népirtás, Pol Pot rémuralmának mementói vagy éppenséggel Szaddam Husszein rendszerének megdöntésével összefüggésben elkövetett emberiség elleni bűntettek.^[45] Becslések szerint a különféle kormányok 1900–1987 között közel 170 millió embert gyilkoltak meg világszerte.^[46]

Chambliss és követőinek kezdeményezése különösen a konzervatív gondolkodású kriminológusok körében nem aratott osztatlan sikert. Lényegében kétfajta nézet vált ebben a körben uralkodóvá. Az egyik csoportba tartozó, s a mindenkori hatalom „hátszelét” is élvező kriminológusok úgy vélték: az erőszaknak csak azok a formái relevánsak, amelyeket valamilyen formában az adott állam büntetőjoga is befogad. Különösen igaz ez a megállapítás az állam által alkalmazott erőszak és az állammal szembeni erőszak éles megkülönböztetésére. Az állami erőszak csak akkor vizsgálendő, ha ennek alkalmazását az illető állam jogalkotása tiltja, mert az ún. legitím erőszak ab ovo mindig jogszerű, tehát ezen a határon belül egyéb cselekmények kutatása kívül esik a kriminológusi érdeklődés körén. A másik csoportba tartozók a kört tágabban húzzák meg, s úgy vélik: azok a cselekmények és azok a magatartásformák tartoznak a kriminológia érdeklődési (kutatási, vizsgálódási) körébe, amelyek netán egy valamely állam fennhatóságát átlépve, adott esetben annak jogi normáival ellentétesen, ám a civilizált világ által akceptált nemzetközi jogszabályok és egyezmények által megengedetteknek, illetve tilalmazottaknak kell tekinteni.

Pedig leginkább a kritikai kriminológusok nézetéhez közel álló Chambliss álláspontja korántsem előzmény nélküli. Már Sellin amellett érvelt, hogy ha a kriminológia tudományos diszciplínává kíván válni, az állam nem határozhatja meg azt, hogy érdeklődése mire terjedjen ki.^[47] A bűncselekmény fogalmának lényege az alapvető emberi jogok erőszakos megsértése, s ebből következően azt nem lehet az állam által erőszakosnak tartott viselkedésekre korlátozni.^[48]

A 21. századi fehérgalléros bűnözéssel összefüggő kutatások már nem nélkülözik e jelenségnek a globalizációval és a posztmodernnel való összefüggéseit sem. A bűnelkövetési formákban mutatkozó eltérések a hagyományos, ún. premodern társadalmi állapotokhoz képest jelentősen megváltoztak. Elegendő arra a példára

[45] Powers, 2002.

[46] Rummel 1994-es közlését idézi: Green – Ward, 2004. Ld. Matthews – Kauzlarich, 2007, 44.

[47] Sellin, 1938. Idézi: Matthews – Kauzlarich, 2007, 44.

[48] Schwendinger – Schwendinger, Julia, 1970, 123–157. Idézi: Matthews – Kauzlarich, 2007, 44.

utalni, hogy noha a csalás számos formája abban az időben és az akkori társadalmi és piaci körülmények között sem volt ismeretlen, azonban jellemzően lokális jelenséggként volt kezelhető. A modernitáskori társadalmi környezetben a fehérgalléros bűnelkövetés, eminensen a szervezeti bűnözés, jellemzően nemzeti jellegzetességeket öltött, s többnyire e körön belül is fejtette ki hatását. A posztmodern időkorszakban viszont – éppen a gondolkodásbeli váltás nehézségei folytán – a döntések következményei túllépnek e határon és széles körben érvényesülnek. Friedrichs példaként az Enron-botrányt^[49] idézi, amelynek részét képezte, hogy a hagyományos realitás és a szimulációkon nyugvó új szemlélet között nem sikerült az átmenetet megtalálni.^[50] Ma még nem vált általánossá annak elfogadása, hogy „háló-társadalomban” („network society”) élünk, amiből egyenesen következik, hogy a kölcsönösen egymástól függő és egymásra ható jelenségek megértéséhez, méginkább hatékony kezeléséhez mindinkább elengedhetetlen feltételnek tűnik a hálóelmélet napi szintű alkalmazása.^[51]

A globalizációnak a bűnözés alakulására gyakorolt, ellentmondásos befolyását Friedrichs^[52] alapvetően a következő okokra vezeti vissza: 1. Maga a globalizáció számos kriminogén tendenciát generál. 2. A globalizáció hatással van a bűncselekmények legkülönbefélebb típusaira, ide értve a bűncselekmények hagyományos fajtáit. 3. Az emberek egy része, közöttük például a nők – akik a felgyorsult globalizáció következményeképpen különösen sebezhetőek – válhatnak áldozattá. 4. A transznacionális – vagy multinacionális – szervezetek különösen nagy hatalomra tettek szert a globalizált világban, és mindinkább birtokba veszik a szociális kontroll és szabályozás működő intézményeit.

A következményeket így summázza: „A nemzetek ugyan felelősséget viselnek a globalizált bűnözés bizonyos formáiért, ezirányú ténykedésük azonban meglehetősen szelektív. Ebből pedig az következik, hogy új nemzetközi normákra és új szabályozási kezdeményezésekre van szükség. A globalizált bűnözés ártalomkeltő emberi, környezeti és gazdasági következményei félelmetesek.”

Erre annál inkább érdemes felhívni a figyelmet, mert a kriminológiai kutatók posztmodern időkorszakát megfigyelés alatt tartó tudósok közül^[53] nem kevesen

[49] Részletes kritikai ismertetését ld. Glasbeek, 2007, 248–278.

[50] Ennél frissebb példa is adódik, nevezetesen a spanyol haditengerészet számára, a spanyol védelmi minisztérium megrendelésére 2,2 milliárd euróból tervezett tengeralattjáró, amiről kiderült, hogy csak süllýedni képes a tenger fenekére, onnan azonban tervezési hibák és megfelelő a szimuláció elmaradása folytán nem tud többé felemelkedni. (http://index.hu/tech/2013/05/22/elsullyed_a_spanyolok_uj_tengeralattjaroja/.) De itt lehet megemlíteni az Euro-Hawk drónprojektet, aminek technikai kivitelezése tökéletesen sikerült, ám a német védelmi minisztérium, amelyik a gép kifejlesztésére több mint 1 milliárd eurót költött, nem számolt azzal, hogy a gép rendszerszerű használata európai légtérben a fennálló repülésbiztonsági szabályok miatt nem lehetséges. (<http://www.faz.net/aktuell/politik/eine-milliarde-euro-versenkt-euro-hawk-wird-nicht-zugelassen-12181768.html>.)

[51] Friedrichs, 2007, 168. A hálóelmélet alkalmazási lehetőségeinek kriminológián belüli bemutatása meghaladja e tanulmány kereteit.

[52] Friedrichs, 2007, 164.

[53] Így pl. uo. 164.

vannak, akik úgy vélik: a globalizáció bűnözése mindmáig kevéssé keltette fel a kriminológusok érdeklődését. Épp a fehérgalléros bűnözés formáiban az ezredfordulótól számítható jelentős változások hívják fel a figyelmet arra, hogy a globalizáció nagy hatással van olyan politikai döntésekre, amelyeket nemzetközi pénzügyi szervezetek magas beosztású hivatalnokai és kormánysszervek hoznak, s amely döntések széles körben jelentős előnyöket vagy épp fordítva, nagy veszteségeket okozhatnak. Az is nyilvánvaló, hogy a globalizációval összefüggő bűncselekményekben nem kell, hogy feltétlenül részt vegyenek profitérdekelt vagy csalásra specializálódott cégek.

A globalizáció ugyanis a fehérgalléros bűncselekményekre pusztán léténél fogva is befolyást gyakorol. A globalitás dominanciája és a neoliberális elveken nyugvó szabadkereskedelem eleve igazságtalanságot szül azáltal, hogy a jólétet élvező és hatalommal rendelkező szervezeteket és egyéneket további előnyhöz juttatja. Ezzel egyidejűleg tovább növekszik a másik oldalon lévők sebezhetősége. Egyre nő az egész világot behálózó szervezetek (pl. a Világbank) hatalma, mindinkább háttérbe szorítva a kisebb helyi vagy állami pénzügyi szervezeteket. S végül: a nem demokratikus alapokon működő nemzetközi pénzügyi szervezetek egyre növekvő hatalma azt eredményezi, hogy a változásokat felülről irányítják, s nem alulról kezdeményeződnek.^[54]

Már volt róla szó, hogy a „fehérgallér” fogalmát lassan célszerű múlt időbe tenni, mert helyét átveszi az elit, ezen belül pedig a menedzser (topmenedzser). Ennek megfelelően változik és konkretizálódik az e körhöz kapcsolható normasértések, ezeken belül a bűncselekmények kezelése is.

Korábban hangsúlyoztuk, hogy a fehérgalléros bűnözés számos tekintetben különbözik a többi bűncselekménytől. Már megjelenési formája is más: amíg a közterületi bűncselekmények elkövetője jellemzően konfrontálódik áldozatával, vagy lakásán, üzleti szférájában követi el tettét, addig a fehérgalléros elkövetők többsége fortélyal vagy csalással, avagy félrevezetéssel rutin legitim tranzakciót lebonyolítva jut tiltott előnyhöz.^[55]

A fehérgalléros cselekmények elemzésekor is, mint valamennyi elemző munka során fontos, hogy milyen koncepció mentén építjük fel a fogalmat. Sutherland meghatározását követve azt mondhatjuk, hogy csaknem minden esetben az elkövető privilégiumokkal rendelkezik, többnyire eleve az osztályok közötti egyenlőtlenségek terméke. Bizonytalan vagy zavaros pénzügyi egyensúlytalanságok és a csupán alapvető létszükségletekre korlátozódó szemlélet idegen az ő életétől és világától. Fontos a jó kocsi és hűtőszekrény, a márkás borok felhalmozása, lakása tágas, jól berendezett és biztonságos, gyerekei jólöltözöttek, jótápláltak, s a legjobb köz- és magániskolák felvételi listájának élén foglalnak helyet.

A jólét, a tekintély és a privilégiumok azonban nem dichotóm változók. A társadalom valamennyi rétegeből kikerülhetnek az elkövetők, akik a fentiek

[54] Így uo. 170., 175. A Világbanknak a világgazdaságra gyakorolt hatása részletes értékelését ld. ugyanitt a 170–173.

[55] Vö. Shover – Wright, 2001, Preface xi.

egyikével vagy másikával rendelkeznek. A résztvevői kör nagyon tág, található köztük pénzügyi befektetésekkel rendelkező ügyészek és orvosdoktorok, olyanok, akiknek fizetése nem éri el az 50 000 dollárt, és ötszáz vállalatot irányító elnök, akinek évi „kompenzációs csomagja” meghaladja a 10 millió dollárt.^[56]

James William Coleman végkövetkeztetése^[57] az, hogy a fehérgalléros bűnözéshez alapvetően három előfeltétel egybeesése szükséges. Ezek közül első a motiváció. Valamiféle értelmet kell látni abban, hogy valaki miért fordul a fehérgalléros bűnözés felé. Legtöbb esetben valamilyen pénzügyi indok merül fel, amelynek segítségével fel akar tűnni mások előtt, vagy amivel vissza akar térni elvesztett életviteléhez. Ebben fontos szerepet játszik az a politikai kultúra, amelyik az ipari társadalom kultúrájának középpontjába állította és ott tartja a pénzvilágot mint központi szereplőt.

A második szempont a bűnelkövetői viselkedést gátló etikai korlátok neutralizációja. Ez abban ölt testet, hogy az elkövető számos racionális érvet hoz fel tette jogszerűvé tétele érdekében. Ezeket az érveket az egyén gyakran foglalkozása gyakorlása során tanulja meg, de szerepet játszanak a nagyvállalatok azon szabályozásai is, amelyek ebbe az irányba hajtják az egyént. Ezekben az esetekben a bűnelkövetői aktivitást úgy definiálhatjuk, hogy az egy rutinszerű, problémamentes viselkedés, vagy éppenséggel a munkavégzés szerves része.

A harmadik feltétel a tulajdonképpeni lehetőség. Egyrészt tény, hogy tömeggé vált bizonyos privilegizált pozíciók megszerzése, másrészt az is, hogy gyakorta képtelenség az ezek eléréséhez szükséges feltételeket jogszerű módon teljesíteni. Az is kétségtelen, hogy egyes embereknek másoknál több lehetősége van a cél eléréséhez szükséges feltételek teljesítéséhez. Mindez remek feltételeket teremt a fehérgalléros bűnözéshez, aminek segítségével esetleg lehetőség nyílik az egyébként determinált elosztási rendszerek megváltoztatására azokon a helyeken, ahol az ily módon motivált emberek dolgoznak.

Az előbbieken gyakran esett szó a bizalomról, a bizalmi kapcsolatról. Úgy tűnik, hogy ez az egyik olyan független változó, aminek hiányában e bűnelkövetési forma nemigen működőképes. Paul D. Finn szerint a bizalmi kapcsolat lényege, hogy a személyek közötti érdekviszony mentes a közvetlen kontrolltól.^[58] Shapiro – Sutherland nyomdokain haladva^[59] – lényegében egyenlőséjelet tesz a fehérgalléros bűnözés és a bizalommal való visszaélés („*violation of trust*”) közé.^[60] Ugyanő hangsúlyozza,^[61] hogy bár az ügynöki tevékenység lényegi eleme a bizalmi kapcsolat, ez azonban korántsem mentes az ellentmondásoktól. Ennek oka, hogy az ügynöki kapcsolatok struktúrája alapvetően kiegyensúlyozatlan,

[56] Uo. Preface xii.

[57] Coleman, 2002, 216–217.

[58] Finn, 1977, 12–13. Idézi: Shapiro, 2001, 22–23.

[59] Sutherland, 1940, 3.

[60] Shapiro, 2001, 22.

[61] Uo. 23.

mégpedig az aszimmetrikus információk miatt. Egyrészt azért, mert tevékenysége során rejtett információkhoz képes jutni, másrészt rejtett akciók végrehajtása is tevékenységének része, amit morális kockázatként lehet tekinteni. További kockázatot jelent, hogy az ügynöknek betekintése lehet más személy vagyona, sőt azt ellenőrzése alatt tarthatja. Jellemzője még e kiegyensúlyozatlan kapcsolatnak, hogy maga a struktúra ambivalens, ami intézményesíti a konfliktust az alapvető szervezeti érdekelttség és az ügynöki önérdék között.

A bizalmi kapcsolat értelemszerűen azokra a vállalatokra jellemző, amelyeknek vezető képviselői perszonális kapcsolatban vannak. Azonban már ebben a relációban is felmerül az erőfölénnyel visszaélés lehetősége. Akár az erősebb, akár a gyengébb pozícióban helyet foglaló vállalati reprezentánsok immorális és/vagy jogellenes tevékenységét vetjük alá elemzésnek, kitűnik, hogy a normakerülés lehetőségében szerephez juthat ez a bizonyos egyensúlytalan pozíció, nyilvánuljon meg ez a normasértésben való aktív részvételben vagy passzív belenyugvásban, tudomásulvételben.

Nagy cégek (ezeken belül is a globális-multinacionális vállalatok) tevékenységében viszont már egyértelműen az erőfölénnyel való visszaélés viszi a prímet, amihez társulhat (pl. bizonyos megállapodások megkötésekor) a személyes, bizalmi kapcsolat.

Laureen Snider a témakör összegzéseként úgy véli, hogy a fehérgalléros bűnözés annak a depresszióknak a mélypontján került a figyelem középpontjába, ami a világ kapitalista (üzleti) életét politikai, ideológiai és gazdasági szempontból elérte. Amíg az 1940-es években a második világháború győzelmes befejezése foglalkoztatta a nyugati világot, addig az ötvenes-hatvanas években a hidegháború és a kommunista ellenségkép borzolta a közhangulatot. Az évtizedek során a társadalom folyamatosan változott, aminek folytán más és más szempontok kerültek a gazdasági élet középpontjába. Amíg a világháborút követő prosperitás időszakában alacsony volt a munkanélküliség, a hatvanas és hetvenes években erjedés indult meg a társadalmakban; tiltakozó mozgalmak befolyásolták a közéletet, ezek között a feminizmus és a környezetvédelem játszott különösen fontos szerepet. A hetvenes évektől Németország és Japán megtörte az USA gazdasági hegemoniáját, mindenütt csökkent a profit és növekedett a munkanélküliség. Ennek eredményeként a nyolcvanas-kilencvenes években megindult a „szervezeti ellenforradalom”. Az USA-ban (Ronald Reagan) és az Egyesült Királyságban (Margaret Thatcher) neoliberális rendszerek jutottak hatalomra. Ezzel együtt a korábbi jóléti állam nimbusza megtépázódott vagy éppenséggel megsemmisült. Ennek folytán előtérbe került a gazdasági szervezetek működését kísérő, eredményességét kedvezőtlenül befolyásoló bűnözési formák alapos elemzése. Azon túl, hogy ennek jogi eszközökkel körbehatárolható bűncselekményi tényállásait elkezdték a szakemberek alaposan kimunkálni, a korábinál erőteljesebb figyelem összpontosult a politikai összefüggésekre. Megerősödött az a már korábról sem teljesen ismeretlen nézet, amelyik szerint a szervezeti bűnözés a kapitalizmus lényegi összetevője. Ez óhatatlanul együtt járt a

hatalom és a bűnözés viszonyának mélyre ható elemzésével. Igaz ez annak ellenére, hogy a 21. század első évtizedében – különösen a 2001. szeptember 11-i terrortámadást követően – világszerte megerősödött a régi reflexekkel visszaköszönő militarizmus, a represszív intézkedésekben megnyilvánuló hatalmi dominancia. Azonban ennek ellenére bizakodni lehet abban, hogy az időközben meghozott számos, a gazdasági elit kordában tartását elérni hivatott jogszabály már nem helyezhető hatályon kívül, s így a hatalmi elit kontroll alatt tartható.^[62]

VI. ÖSSZEGEZÉS

Az ezredfordulót követő mintegy másfél évtized számos területen a korábban megindult átalakulási folyamatok meggyökeresedéséhez vezetett. Így például többnyire élesen elvált egymástól a szervezeti deviancia és a szervezett bűnözés megvalósulási területe. Ez a tipikusnak mondható elkülönülés annak ellenére igaz, hogy olykor a szervezeti deviancia a szervezett bűnözés alakját veszi fel. A szervezeti deviancia tényleges megvalósítóit ma már nem fehérgallérosoknak, hanem (vezető beosztású) menedzsereknek hívjuk. És azért bánok ebben a körben csínján a bűnözés, valamint a bűnelkövető szavakkal, mert (ellentétben például a szervezett bűnözés legtöbb, bár korántsem valamennyi elkövetési formájával és elkövetőjével) számos területen nagyon vitatható, hogy hol húzódik a normalitás és az abnormalitás, a negatív deviancia és a bűnelkövetés közötti határ. Kulturális értékek és (nem csak állami-kormányzati) hatalmi erőközpontok által definiált érdekek határozzák meg, hogy a rizikótársadalom új feltételrendszeréhez miként kell és lehet alkalmazkodni, melyek ennek az új alkalmazkodási elvárás-rendszernek előnyei és hátrányai, hibái és következményei.

Egyetérthetünk Coleman rendszerezésével, aki szerint^[63] jellemzően munkahelyi és a gyári/üzemi – részint befelé (a dolgozókat sértő), részint kifelé (a fogyasztókat sértő) – jogsértésekkel kell foglalkoznunk. Az előbbi körben kiemelt hangsúlyt kapnak a veszélyes munkakörülmények, az utóbbiban a környezetet, illetve a nem biztonságos fogyasztói termékek által a fogyasztókat sértő vagy veszélyeztető cselekmények. Az e körben mozgó kriminológiai kutatások középpontjában tehát a kockázatmenedzsment mint tevékenység, és a kockázatmenedzser mint a munkahelyi szervezeti elit devianciájának megértése kell hogy álljon.

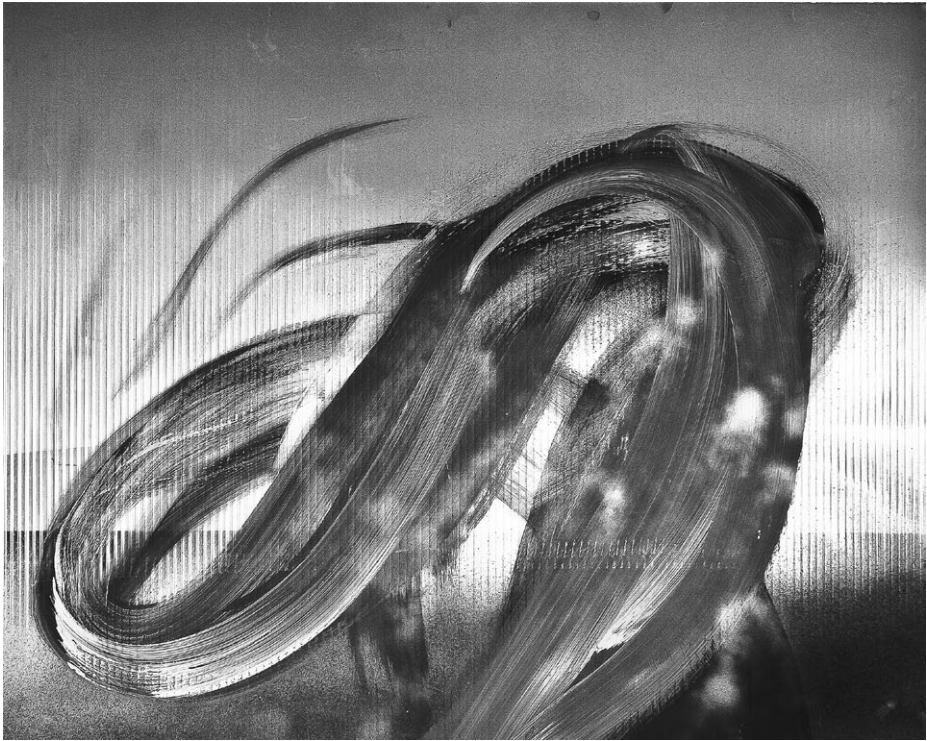
[62] Snider, 2003, 49–68. (62–66.)

[63] Coleman, 2002.

- Adler, Freda – Mueller, Gerhard O. W. – Laufer, William S. (2000): *Kriminológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Alvesalo, Anne (2009): Downsized by law, ideology, and pragmatics policing white-collar crime. In: Whyte, David (ed.): *Crimes of the Powerful: A Reader*. Open University Press, Berkshire.
- Benson, Michael L. – Simpson, Sally S. (2009): *White-Collar Crime. An Opportunity Perspective*. Routledge, New York-London. 3-5.
- Branham, Vernon C. – Kutash, Samuel B. (1949): *Encyclopedia of Criminology*. Philosophical Library, New York.
- Braithwaite, John (1985): *White Collar Crime*. Annual Review of Sociology. Vol. 11. 1-25.
- Catalyst (2006): „2005 Catalyst Census of Women Corporate Officers and Top Earners of the Fortune 500.” Elérhető: <http://www.catalyst.org/knowledge/2007cote>.
- Chambliss, William J. (1989): *State-organized crime*. Criminology. Vol. 27. 183-208.
- Coleman, James W. (2002): *The Criminal Elite. Understanding White-Collar Crime*. 15th Ed. Worth Publishers, New York.
- Cressey, Donald R. (2001): The Poverty of Theory in Corporate Crime Research. In: Shover, Neal – Wright, John Paul (eds.): *Crimes of Privilege. Readings of White-Collar Crime*. Oxford University Press, New York.
- Croall, Hazel (1989): *Who Is the White-Collar Criminal?* British Journal of Criminology. Vol. 29. No. 2. Spring. 157-174.
- Cullen, Francis T. – al. (2006): *Corporate Crime Under Attack: The Fight to Criminalize Business Violence*. LexisNexis Matthew Bender, Newark.
- Daly, Kathleen (1989): *Gender and Varieties of White-Collar Crime*. Criminology. Vol. 27. 769-794.
- Edelhertz, Herbert (1970): *The Nature, Impact and Prosecution of White-collar Crime*. National Institute of Law Enforcement and Criminal Justice. U.S. Gov. Print. Off.
- Finn, Paul D. (1977): *Fiduciary Obligations*. Law Book Co.
- Friedman, Hershey H. (1980): *Talmudic Business Ethics: An Historical Perspective*. Akron Business and Economic Review. Vol. 11. Winter. 45-49.
- Friedrichs, David O. (2007): White-Collar Crime in a Postmodern, Globalized World. In: Pontell, Henry N. & Geis, Gilbert (eds.): *International handbook of white-collar and corporate crime*. Springer, New York.
- Friedrichs, David O. – Schwartz, Martin D. (2007): *Editors' introduction: on social harm and a twenty-first century criminology*. Crime Law Soc Change. Vol. 48. 1-7.
- Fritz, Kurt von – Kapp, Ernst (1950): *Aristotle's Constitution of Athens and Related Texts*. Hafner Publishing Co., New York.
- Geis, Gilbert (1988): *From Deuteronomy to Deniability: A Historical Perustration on White-Collar Crime*. Justice Quarterly. Vol. 5. No. 1. March. 7-32.
- Geis, Gilbert – Meier, Robert F. (eds.) (1977): *White-collar crime*. The Free Press, New York.
- Glasbeek, Harry (2007): The Corporation as a Legally Created Site of Irresponsibility. In: Pontell, Henry N. – Geis, Gilbert (eds.): *International handbook of white-collar and corporate crime*. Springer, New York.
- Green, Penny – Ward, Tony (2004): *State crime*. Pluto Press, London.

- Hankiss Ágnes (2012): *Éves jelentés az európai belbiztonságról*. Elérhető: http://www.hankissagnes.hu/hir/eves_jelentes_az_europai_belbiztonsagrol/.
- Korinek László (2010): *Szervezeti bűnözés, szervezett és nemzetközi kriminalitás*. In: *Korinek László: Kriminológia*. II. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Matthews, Rick A. – Kauzlarich, David (2007): *State crimes and state harms: a tale of two definitional frameworks*. *Crime, Law, and Social Change*. Vol. 48. 43–55.
- Michalowski, Raymond M. – Kramer, Ronald C. (2007): 'State-Corporate crime and criminological inquiry'. In: Pontell, Henry N. – Geis, Gilbert (eds.): *International handbook of white-collar and corporate crime*. Springer, New York.
- Nagy Zoltán András (2001): *Informatikai bűncselekmények*. Magyar Tudomány. 8. sz. Elérhető: <http://www.matud.iif.hu/01aug/nagy.html>.
- Pearce, Frank – Tombs, Steve (1998): *Toxic Capitalism: Corporate Crime and the Chemical Industry*. Ashgate, Aldershot.
- Pike, Luke O. (1873): *A History of Crime in England: Illustrating the Changes of the Laws in the Progress of Civilisation*. Smith, Elder & Co., London.
- Pontell, Henry N. – Geis, Gilbert (eds.) (2007): *International handbook of white-collar and corporate crime*. Springer, New York.
- Powers, Samantha (2002): *A Problem from Hell: America and the Age of Genocide*. Harper Collins Publishers.
- Robb, George (2009): White collar crime in modern England: financial fraud and business morality 1845–1929. In: Whyte, David (ed.): *Crimes of the Powerful: A Reader*. Open University Press, Berkshire. 85–89.
- Ross, Edward A. (1977): "The Criminaloid." In: Geis, Gilbert – Meier, Robert F. (eds.): *White-collar crime*. The Free Press, New York. 29–37.
- Ruggiero, Vincenzo – Welch, Michael (2009): *Power Crime*. *Crime Law Social Change*. Vol. 51. No. 3–4. April. 297.
- Schwendinger, Hermann – Schwendinger, Julia (1970): *Defenders of order or guardians of human rights? Issues in Criminology*. Vol. 5. 123–157.
- Sellin, Thorsten (1938): *Culture conflict and crime*. Social Science Research Council, New York.
- Shapiro, Susan P. (2001): Collaring the Crime, Not the Criminal. Reconsidering the Concept of White-Collar Crime. In: Shover, Neal – Wright, John Paul (eds.): *Crimes of Privilege. Readings of White-Collar Crime*. Oxford University Press, New York. 21–31.
- Shover, Neal – Wright, John P. (eds.) (2001): *Crimes of Privilege. Readings of White-Collar Crime*. Oxford University Press, New York.
- Simon, David, R. (2012): *Elite Deviance*. 10th ed. Pearson.
- Snider, Lauren (2003): Researching Corporate Crime. Conclusions. In: Tombs, Steve – Whyte, Dave (eds.): *Unmasking the Crimes of the Powerful. Scrutinizing States & Corporations*. Peter Lang, New York.
- Sutherland, Edwin H. (1940): *White Collar Criminality*. *American Sociological Review*. Vol. 5. No. 1. 1–12.
- Sutherland, Edwin H. (1983): *White-Collar Crime: The Uncut Version*. Yale University Press, New Haven.
- Sutherland, Edwin H. (2001a): Is "White Collar-Crime" Crime? In: Shover, Neal – Wright, John P. (eds.): *Crimes of Privilege. Readings of White-Collar Crime*. Oxford University Press, New York.

- Sutherland, Edwin H. (2001b): White-Collar Criminality. In: Shover, Neal – Wright, John P. (eds.): *Crimes of Privilege. Readings of White-Collar Crime*. Oxford University Press, New York.
- Tappan, P. (1947): 'Who is the criminal?' *American Sociological Review*. Vol. 12. 96–102.
- Tóth Mihály (2006): A fehérgalléros bűnözés; a gazdasági bűnözés. In: Gönczöl Katalin – Kerezi Klára – Korinek László – Lévy Miklós (szerk.): *Kriminológia - Szakkriminológia*. CompLex Kiadó, Budapest.
- Wozniak, John F. (2001): *Assessing contemporary white collar crime textbooks: a review of common themes and prospects for teaching*. *Journal of Criminal Justice Education*. Vol. 12. 455–475.
- Wozniak, John F. (2009): *C. Wright Mills and higher immorality: implications for corporate crime, ethics, and peacemaking criminology*. *Crime Law Social Change*. Vol. 51. 189–203.
- Yeager, Peter C. (2007): Understanding Corporate Lawbreaking: From Profit Seeking to Law Finding. In: Pontell, Henry N. – Geis, Gilbert (eds.): *International handbook of white-collar and corporate crime*. Springer, New York.

•
Hullámerő, 2012